

Вагомий здобуток української народознавчої науки

Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема). – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – 444 с.

Грунтовні монографічні дослідження на історико-етнологічну тематику вже традиційно є рідкісними гостями на полицях українських книгарень. Тому вихід у світ книги Михайла Глушка «Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема)»

(Львів, 2003) викликав жваве зацікавлення не лише у вузькому колі фахівців-етнологів, але й серед представників інших наукових дисциплін – істориків, археологів, фольклористів, лінгвістів. Такий інтерес пояснюється, з одного боку, багатоаспектністю теми, широким колом проблем, які порушує автор, незвичними для етнологів хронологічними рамками (IV тис. до н. е. – XX ст.), а з іншого – майстерним використанням різноманітних джерел: історичних (писемних), лінгвістичних, археологічних, фольклорних, статистичних і, звичайно ж, етнографічних. Останні заслуговують окремого слова, адже автор особисто обстежив під час польових етнографічних експедицій приблизно 700 (!) населених пунктів як в Україні (на Поліссі, Волині, Середньому Подніпров'ї, Поділлі, Покутті, Гуцульщині, Бойківщині, Лемківщині, Підгір'ї, Закарпатті, Буковині), так і поза її межами (у Словаччині, Білорусі). Відзначимо, що серед них особливо високу наукову та історико-культурну цінність мають польові етнографічні матеріали, які зібрав М. Глушко у 1994–1997 рр. у радіоактивно забруднених селах Середнього Полісся (Київської, Житомирської та Рівненської областей), оскільки сьогодні багатьох із них вже не існує. Саме тому зафіксована в них інформація є унікальною.

Обрана вченим тема дослідження – «Генезис тваринного запрягу в Україні» – може видатися на перший погляд другорядною чи частковою. Проте таке враження швидко зникає – відразу після прочитання вступу, де сформульовані мета і завдання дослідження. З них видно, що автор заторкує цілу низку питань і проблем, які ще не знайшли належного потрагтування в науці – етнологічній, археологічній, мовознавчій, фольклористичній, що засвідчує широту наукових поглядів ученого, глибоке ознайомлення з національною та зарубіжною історіографією.

Структура монографічного дослідження відзначається глибокою продуманістю і сприяє якнайповнішому висвітленню проблеми. У II і III розділах, із яких і починається виклад основної частини роботи, автор з'ясовує місце і роль упряжних тварин (вола і коня) в житті мешканців території України від доби енеоліту до початку XX ст. – в господарській і транспортній сферах, світоглядних уявленнях та традиційній обрядово-звичаєвій культурі.

Особливий інтерес викликає розділ, у якому йдеться про місце вола і коня у світоглядних уявленнях українців. М. Глушко вводить у науковий обіг новий фактологічний матеріал (зокрема, колядки і щедрівки із символічним волом, записані на Середньому Поліссі), сміливо й аргументовано переглядає вже здавалося б усталені в етнології та фольклористичці погляди на семантику і функції таких атрибутів різдвяно-новорічних свят, як «коза», «полазник» тощо. Зіставлення народної семантики вола і коня в традиційній обрядовості і фольклорі українців дозволило авторові виявити різний час їх формування, характер та походження, а водночас і різне функціональне використання кожної з цих тварин у далекому минулому. Звичайно, що цей розділ аж ніяк не основний і, безсумнівно, не вичерпний, що визнає й сам автор, проте він сприяє формуванню в читача цілісного уявлення про значення і роль упряжних тварин в житті населення України зазначеного періоду. Крім того, він істотно урізноманітнює роботу, в центрі якої перебувають все ж таки явища матеріальної культури, прекрасно ілюструє тезу про відсутність в етнології своєрідної «стіни» між явищами матеріальної та духовної культури, як, зрештою, й іншими сторонами традиційного побуту.

Слід також відзначити, що ідеї автора, його спостереження і висновки, викладені у розглядуваному розділі, безсумнівно, дадуть новий імпульс для етнологів і фольклористів – дослідників фольклору й обрядово-звичаєвої культури та світоглядних уявлень українців, навіть для тих, хто не поділяє положень його дослідження.

У IV розділі – «Види запрягу гужових тварин» – мова йде про два основні види запрягу вола і коня – парний та одинарний, а також похідні від них форми. М. Глушко з'ясував, що найдавнішим за походженням був парний запряг волів, який виник ще на початку енеолітичної доби. На думку вченого, він став визначальною рисою гужового транспорту і хліборобської техніки на тисячоліття, оскільки його головна суть не змінювалася аж до XX ст. включно. Такий запряг використовували при обробітку ґрунту сохою поліського типу і ралом, а декілька пар волів (дві, три і більше) запрягали лише у плуг (приблизно з XVI – XVII ст.).

Що стосується коня, то дослідник виявив, що в XVI–XVII століттях на українських землях домінував однокінний запряг у полозних і колісних транспортних засобах, а парокінний утвердився лише з другої половини XIX – початку XX ст., витіснивши інші види запрягу.

Дію м'язової сили робочої худоби на об'єкти, в які її запрягають, з'ясовано у п'ятому розділі «Тяглові засоби». Вчений-етнолог зосереджує свою увагу на народних назвах і семантиці, типах і варіантах, зовнішніх формах, конструкції і технології виготовлення тяглових приладів, а також на скеровуючих засобах. Автор дійшов важливого висновку, що найдавнішим за походженням тягловим приладом є «війя» – трійня із суцільним природним передком, у той час як «оглоблі» у формі паралельних жердин – найновіший. Крім того, дослідник з'ясував, що з'єднувальні елементи та вузли тяглових приладів приховують різний час їхнього походження та етапи розвитку й одночасно витоки різних видів запрягу гужових тварин. Наприклад, найдавніший засіб тяги на пару волів – трійню із суцільним передком – кріпили до ходу колісного та полозного транспорту за допомогою продобраних на задніх кінцях розвилки отворів. У монографії розглянуто різні варіанти з'єднувальної системи, її еволюцію, встановлено ареали побутування різних типів тяглових засобів та їх з'єднувальних систем.

Одне з центральних місць у книзі займає розділ шостий – «Упряж тяглових тварин», у якому дослідник на основі аналізу цілого комплексу джерел з'ясовує походження різних моделей парних й одинарних ярем та збруї коня як тягової сили, які в минулому використовували українці та інші слов'янські і неслов'янські народи Європи. Зокрема, автор розглядає типи парного ярма: аналізує їхню конструкцію, технологію виготовлення, функціональні переваги (недоліки) різних моделей ярма на пару волів. Проведений аналіз першоджерел дозволив автору зробити вмотивований висновок, що «кульбачне» ярмо є генетично найдавнішим в українців, оскільки сформувалося ще в праслов'янський час, а ярмо з «підгорлицею» і «снозами» – в ранньослов'янський (III–IV ст.). Розглянувши конструктивні відмінності, місце генезису та основні райони поширення кожного з цих типів ярма у XIX – на початку XX ст., автор по-новому їх класифікує, зокрема як «кульбачне», «загальноукраїнське» і «центральноєвропейське».

Значний інтерес становить підрозділ про «бовкуна» – ярмо на одного вола. У процесі дослідження автор виявив, що цей термін властивий саме для народнорозмовної мови українців, а ареал поширення «бовкуна» охоплював наприкінці XIX – на початку XX ст. лісову зону України (Східне і Середнє Полісся). Серед виділених декількох типів одинарного ярма генетично найдавнішим М. Глушко вважає ярмо з природною кривулею («кульбакою»), оскільки воно виникло, на переконання автора, ще в ранньослов'янський час. Крім того, належну увагу приділено полісемантичності слова «бовкун».

У підрозділі «Види кінної упряжі та їх витоки» вчений, розглянувши спільне і відмінне в конструкції двох головних типів хомута (східно- і центральноєвропейського) та ареали їхнього поширення в Україні, а також походження інших складових кінної збруї (дуги, посторонок, барка, шлєй) дійшов висновку: кожний із них підтверджує два окремі шляхи розвитку кінного запрягу – одинарного та парного. Важливим є висновок автора, що прототипом східноєвропейського однокінного запрягу послужив одноволовий і що вперше у Східній Європі одного коня запрягли в сани слов'яни-черняхівці. Крім того, етнолог доказує, що хомут виник на основі одинарного «кульбачного» ярма.

Надзвичайно важливим є останній сьомий розділ – «Прогрес тваринного запрягу – основа розвитку сухопутного транспорту та орного хліборобства». М. Глушко на основі проведеного дослідження доводить, що витоки кінного запрягу в українців, як і в цілому у слов'ян, не були пов'язані з розвитком орного хліборобства. Одержані результати дослідження свідчать, що початки орного хліборобства у Східній Європі сягають кінця III – початку II тис. до н. е., а не IV тис. до н. е. Вчений довів виникнення однокінного запрягу в українців (і східних слов'ян загалом) у західноукраїнському регіоні у процесі слов'янських міграцій, звідки він пізніше поширився в лісовій зоні Східної Європи. Одним із важливих

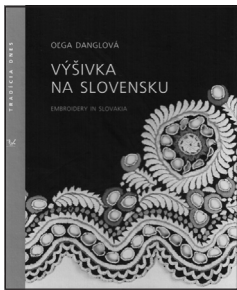
підсумків здійсненого дослідження є запропонована автором схема виникнення і розвитку тваринного запрягу в Україні і Східній Європі загалом. Заслугує на увагу також гіпотеза дослідника про те, що первісні протоукраїнці як культурна спільнота почали формуватися в середовищі черняхівських племен західноукраїнського регіону.

«Висновки» автора є коректними і належним чином обґрунтованими. У них, серед іншого, звертає на себе увагу висновок, що в українців, на відміну від інших слов'янських народів, найкраще збереглися архаїчні за походженням явища та елементи, пов'язані із запрягом робочої худоби. На слушну думку вченого, це засвідчує зародження кожного з них у межах української етнічної території та давні генетичні витоки українського етносу. Обґрунтовано також є думка, що українські землі були основним регіоном Східної Європи, де зароджувалися і набували дальшого розвитку історично непересічні явища як в галузі тваринного запрягу, так і в безпосередньо пов'язаних із ним об'єктах народної культури – сухопутних засобів пересування та рільничої техніки. Позитивною рисою висновків і монографії в цілому є окреслення автором цілої низки проблем, які потребують наукової розробки в майбутньому.

Істотною складовою розглядуваної монографії є ілюстративний матеріал (223 одиниці). Переважну більшість представлених світлин зробив власноруч М. Глушко, а значна кількість рисунків є авторськими реконструкціями, які майстерно втілив на папері художник В. Сивак. Багатий ілюстративний матеріал істотно полегшує сприйняття текстової частини. Полегшують сприйняття дослідження іменний та географічний покажчики.

Загалом можна констатувати, що монографічне дослідження М. Глушка «Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема)» є вагомим здобутком української народознавчої науки. Спостереження і гіпотези автора, його висновки виходять за межі вузької етнологічної тематики і становлять інтерес для дослідників проблем культурогенезу європейських народів, етногенезу та етнічної історії ранніх слов'ян, походження та етнічного розвитку українців тощо.

Роман СИЛЕЦЬКИЙ

Нове комплексне дослідження словацької вишивки

Dančlová O. Vyšivka na Slovensku. – Ústav etnológie SAV: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2010. – 268 s.

Книга «Vyšivka na Slovensku» («Вишивка у Словаччині» – І. Ш.) – це результат багаторічної дослідницької роботи Ольги Данчлової як у сфері теоретичного аналізу проблем народного мистецтва, так і вивчення фактологічного матеріалу – зібрань зразків вишивки, які

зберігаються в Центрі народної художньої творчості (близько 400 одиниць) Словацького національного музею у Братиславі, особистої колекції М. Мери, а також відображені у фотографіях, які зібralи співробітники Інституту етнології Словацької академії наук. Важливою складовою книги є багатий ілюстративний матеріал. При цьому велика частина фотографій із названих джерел із зразками вишивки опубліковано вперше.

О. Данчлова не тільки ставить і вирішує питання загального опису, історії та технологічних особливостей вишивки з її архаїкою і новаціями в масштабах усієї країни, але й осмислює цей вид ремесла як багатство національної культури словаків. Розкриття теми вимагало від автора глибокого проникнення в окремі проблеми у конкретних часових і просторових контекстах та зв'язках. До незаперечних успіхів О. Данчлової можна зарахувати успішну реалізацію непростого завдання комплексного дослідження феномену селянської вишивки Словаччини в період її найбільшого розквіту – у ХІХ – першій половині ХХ ст., коли спосіб життя ще зберігав усі ознаки традиційного, «укоріненого у локальне мислення» селянського суспільства. Як не парадоксально, але саме ця «вкоріненість», на думку автора, стала поштовхом до формування локальної специфіки багатьох елементів народної культури. Відмінності мікросвіту сільських поселень, що згруповані за парафіями, доступності місць,